

1947 – waaruit blijkt dat bevolkingen van streken met een lange voorgeschiedenis van schaarste over het algemeen slecht tegen welvaart kunnen.

Als advies aan eenieder die een gezond leven wenst, geeft Bonneux in de flaptekst aan vooral je ouders goed te kiezen. Ze leveren je genen en als ze rijk zijn, ben jij het ook. Enerzijds geeft dit in een notendop het thema van de bundel; anderzijds zwengelt het de discussie aan over de maakbaarheid van de levensloop.

Evelien Walhout
Tilburg University

Marianka Spanjaard en Paul Denekamp, *Verweven met Twente. De joodse fabrikantenfamilie Spanjaard (1800-2000)* (Zutphen: Walburg Pers, 2011) 255 p.
ISBN 978 90 5730 734 8.

Op 10 april 1861 richtten de kinderen van Salomon Jacob Spanjaard en Sara David van Gelder de familievereniging Berith Salom op, ter ere van het vijftigjarige huwelijksfeest van hun ouders. Het oorspronkelijk doel van de vereniging was het geven van een huwelijksgift aan vrouwelijke nakomelingen die voor het eerst een joods huwelijk sloten. Inmiddels zijn we anderhalve eeuw verder, acht generaties verwijderd van de stamouders, zijn er circa vierduizend afstammelingen van Salomon en Sara. Berith Salom is nog altijd springlevend. Dit wordt onder meer bewezen door het boek *Verweven met Twente* dat is gepubliceerd ter gelegenheid van het 150-jarig jubileum van de familievereniging.

De auteurs van het boek, Marianka Spanjaard en Paul Denekamp, hebben onderzoek gedaan in archieven en bibliotheken en met vele familieleden gesproken. Voor de bedrijfsgeschiedenis hebben ze dankbaar gebruik gemaakt van het boek *Fabriqueurs en fabrikanten* (1983) van Eric Fischer. Een overzicht van geraadpleegde bronnen is niet in het boek opgenomen. Via de noten is wel veel informatie terug te vinden.

In *Verweven met Twente* beschrijven Spanjaard en Denekamp niet alleen de ontwikkeling van de familievereniging en daarmee samenhangend de joodse identiteit, maar ook de stamouders en hun nageslacht, de opkomst en teloorgang van het Twentse textielbedrijf, het dorp Borne en de joodse gemeente aldaar, de Tweede Wereldoorlog en de verspreiding van de Spanjaards over de wereld. In een intermezzo besteden ze extra aandacht aan de kunstenaars die de familie heeft voortgebracht. Zodoende hebben de auteurs ‘een genuanceerder, completer beeld van de familie Spanjaard’ gekregen. Ook zagen zij ‘de ontwikkelingen op sociaal, economisch en godsdienstig vlak (...) vaak parallel lopen aan de ontwikkelingen die zich in Nederland of zelfs Europa voordeden.’ (9) Helaas kunnen er wel enkele kanttekeningen worden geplaatst bij de wijze waarop Spanjaard en Denekamp ontwikkelingen binnen de familie en het bedrijf met elkaar hebben geprobeerd te verbinden en in een breder perspectief te plaatsen.

Zo is het jammer dat sommige meningen en gebeurtenissen niet beter gecontextualiseerd worden. Begin twintigste eeuw treedt bijvoorbeeld een nieuwe directie aan in de Spanjaard fabrieken. Zij pakken de zaken voortvarend aan. Ze vergroten en moderniseren de fabrieksgebouwen, breiden het productieassortiment uit en starten een spinnerij (90-92). Doordat de vergelijking met andere textiel fabrieken ontbreekt, is

het niet goed mogelijk het ondernemerschap van de Spanjaards op de juiste waarde te schatten. Ditzelfde gebeurde namelijk bij vele andere, grote Twentse textielbedrijven.

Een ander kwestie is de wijze waarop de kleine familiegeschiedenissen zijn verbonden met de nationale geschiedenis. Dit stoort in het bijzonder in het hoofdstuk over de Tweede Wereldoorlog en de jodenvervolging. Er is gekozen voor een thematische aanpak, waarbij op ieder punt enkele familieleden worden aangehaald. De toegevoegde waarde is soms gering. Zo lijkt het voor zich te spreken dat 'de reacties van familieleden op de Duitse inval heel verschillend waren' (139). Abraham Citroen geloofde bijvoorbeeld niet in een Duitse dreiging, Donald de Marcas herinnert zich de angstige gesprekken van zijn ouders, Leo en Trixie Frank spraken over vluchten maar deden het toch niet, Dora en Herman Frijda strandden in de file voor IJmuiden en keerden terug naar Amsterdam. Dergelijke passages roepen vooral de vraag op waarom juist deze personen genoemd worden. Dit gevoel wordt versterkt doordat niet alleen de belevenissen van de Spanjaards in Nederland aan bod komen, maar ook nog van enkele familieleden die in het buitenland verbleven.

Een ander punt is dat de schrijvers het de lezer niet gemakkelijk maken om mee te leven met de lotgevallen van familieleden. Onder de kop 'In verzet' staat bijvoorbeeld het volgende: 'In Frankrijk weigerde Jacques Stiffel in Duitsland te gaan werken en sloot zich daarom net als Walter Son aan bij de Maquis.... Bij een tocht door een bos bleef zijn voet haken achter een boomwortel. De mitrailleur van de groep, die hij bij zich droeg, ging af en raakte een slagader. Een te hulp geroepen arts kon niet voorkomen dat hij doodbloedde. Hij was pas 21 jaar oud' (163). Doordat we verder niets weten over Stiffel, de beschrijving zo kort is en direct hierna de belevenissen volgen van vier andere verzetsstrijders wordt de dood van Stiffel bijna nietszeggend. Net als vele andere familieleden lijkt hij een figurant, wiens verhaal toevallig goed te pas komt als de auteurs iets willen vertellen over verzet.

Kortom: wellicht dat het voor familieleden interessant is dat zoveel afstammelingen van Salomon en Sara kort de revue passeren, voor andere lezers was dit ambitieuze project gebaat geweest bij scherpe keuzes. Dit zou de samenhang en diepgang ongetwijfeld ten goede zijn gekomen.

Annelies van der Zouwen
Stad en Bedrijf, Rotterdam